

УДК 398(=161.2):39(092)Дво

Валентина Головатюк
(Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ДОРОБКУ СТАНІСЛАВА ДВОРАКОВСЬКОГО

Статтю присвячено фольклорно-етнографічній діяльності польського вченого Станіслава Двораковського. Проаналізовано результати його польових досліджень та внесок в українську звичаєво-обрядову культуру.

Ключові слова: збирацька діяльність, весільна обрядовість, народний календар, пісенний фольклор.

Статья посвящена фольклорно-этнографической деятельности польского ученого Станислава Двораковского. Проанализированы результаты его полевых исследований и вклад в украинскую обрядовую культуру.

Ключевые слова: собирательская деятельность, свадебная обрядность, народный календарь, песенный фольклор.

The article is dedicated to folklore and ethnographic activity of the Polish scientist Stanislaw Dworakowski. The results of his field researches and the contribution to the investigation of the Ukrainian customary and ritual culture are analyzed.

Keywords: collective activity, wedding rites, folk calendar, song folklore.

Польський етнограф, представник Варшавського наукового осередку С. Двораковський (1907–1976) відомий передусім як дослідник мазовецько-підляського помежів'я, звідки походив і де прожив більшу частину свого життя. Навчався на гуманітарному відділі Вільного університету у Варшаві (1930), студіював полоністику, захоплювався етнологією. Його наукові зацікавлення формувалися під впливом відомого вченого Станіслава Понятовського. С. Двораковський був його учнем, згодом – асистентом і активним учасником його етнографічних семінарів [9, s. 65].

Науковий доробок С. Двораковського в галузі етнографії, його збирацька діяльність та внесок у дослідження традиційної культури Білоруського Полісся розглядалися у працях сучасних польських учених Й. Чайковської [4] та А. Енгелькінг [2; 7; 8; 9].

Активну збирацьку та дослідницьку діяльність він розпочав у 1932 році на теренах Східного Мазовша і Підляшшя. Після закінчення студій, із вересня 1934 по лютий 1935 року в рамках Етнографічного музею м. Лодзі С. Двораковський проводив археологічно-етнографічне дослідження в центральній Польщі. Із 1935 року – молодший, а з 1937 – старший асистент відділу етнології Інституту

антропологічних і етнологічних досліджень Варшавського наукового товариства. Він був єдиним серед працівників згаданого закладу, хто продовжував обстеження Мазовецько-Підляського регіону, зокрема в Гродненського й Щучинського повітів, зосереджуючи свою увагу на родинній та календарній обрядовості, а в Більськопідляському – на етнічних групах і національній свідомості [9, s. 66].

Перша публікація С. Двораковського *Pieśni żniwarskie z powiatu wysokomazowieckiego* (1934) («Пісні жниварські з повіту високомазовецького») містила 53 пісенних тексти з мелодіями. За матеріалами власних польових досліджень було підготовлено дипломну роботу *Zwyczaje rodzinne w pow. Wysoko-Mazowieckim* (1935) («Родинні звичаї у Високомазовецькому повіті»), куди увійшли записи від 73 респондентів. Найбільшу групу склали весільні тексти (їх було 77, у тому числі 70 мелодій), окрім того, дослідник вказав на спільні риси в родинних звичаях українців, білорусів та поляків, що проживали у перехідній смузі між Мазовшем і Підляшшям. Великоднім звичаям із цієї ж території він присвятив розвідку *Zwyczaje ludowe na Podlasiu nadnarywianskiem* (1936) («Народні звичаї на Підляшші наднарявлянському»), зіставляючи їх із польською весняною обрядовістю.

На запрошення етнографа Ю. Обрембського, С. Двораковський взяв участь в експедиції на Полісся, що проводилась у 1934–1938 роках під егідою Інституту досліджень національних справ при співпраці з урядовою Комісією наукових досліджень східних земель, завданням якої була організація та координація інтердисциплінарних наукових досліджень у східних воєводствах Польщі [7, s. 26]. Очолювана Ю. Обрембським етносоціологічна експедиція охоплювала територію двох воєводств: Поліського та північні повіти Волинського (куди входили також південно-східні повіти Білостоцького воєводства і Новогрудського) [7, s. 28]. Метою експедиції, до якої С. Двораковський приєднався в 1935 році, був збір матеріалу про соціально-етнічну структуру місцевого населення, його заняття та культуру, тож програма експедиції на Полісся включала мовознавчі, демографічні та етносоціологічні дослідження [7, s. 27]. У той же час, як зазначає А. Енгелькінг, звіти Варшавського наукового товариства свідчать про те, що завдяки підтримці Каси ім. М'яновського С. Двораковський у липні-серпні 1935 року проводив самостійне дослідження в Лунинецькому, Столінському і Сарненському повітах із метою збору етнографічного матеріалу до праці про весільну обрядовість [2, с. 142]. На підставі зібраного та опрацьованого ним матеріалу були підготовлені реферати *Zwyczaje weselne na Polesiu* («Весільні обряди на Поліссі»), *Wielka rodzina patriarchalna i ryd na Polesiu* («Велика патріархальна сім'я і рід на Поліссі»), із якими учений виступив на засіданнях секції Варшавського наукового товариства [2, с. 142]. Ним було також підготовлено до друку нарис *Życie przedmalżeńskie i rodzinne Poleszucy w łuninieckich* («Дошлюбне життя та звичаї Лунинецьких поліщуків»), серед рукописів у його автобіографії значилися такі: «Поліський обрядовий рік» та «Кульг “дзядов” у річній обрядовості» [8, s. 148]. На жаль, ці праці та рукописні збірки, які були передані ним до Національної бібліотеки м. Варшави, було втрачено, вони згоріли у вересні 1939 року. Лише невелика частина документації С. Двораковського збереглася в архіві Ю. Обрембського [7, s. 32].

Єдиним уцілілим свідченням дослідження родинної обрядовості є нарис

Obrzędy weselne w Niemowiczach, опублікований у «Волинському річнику» (*Rocznik Wołyński*) за 1939 рік [5], куди увійшов польовий матеріал, зафіксований автором у с. Немовичі та його околицях (Сарненський повіт на Рівненщині). Публікація була перекладена українською мовою й перевидана в збірнику «Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст.» (Рівне, 2004) [1]. У студії, що має описовий характер, докладно представлено локальний варіант весільної драми, подано структуру весільної обрядовості, акцентовано на її термінології, атрибутиці, складі чинів тощо. У короткій передмові С. Двораковський обґрунтовує вибір тематики, наголошуючи на тому, що родинна обрядовість є одним із найцікавіших витворів народної культури, а звичаї та обряди, пов'язані з укладанням і виконанням подружньої угоди, становлять у збірці найкolorитнішу групу [1, с. 101]. Він зауважував, що «налагодження подружніх стосунків у волинських поліщуків має два вияви: офіційний і неофіційний, самочинний. Останній стисло пов'язаний із залицяннями та передподружнім життям молоді, що в повоєнний період набрав особливих рис свободи, і навіть певної розв'язності» [1, с. 101]. Водночас він зазначив, що оскільки ця тема дуже широка й потребує порівняльного аналізу з аналогічними звичаями інших європейських народів, він її оминає та висвітлює тільки офіційне єднання молодих [1, с. 101]. Весілля С. Двораковський поділив на характерні етапи, що відтворювали послідовність ритуалу за днями тижня та місцем обрядодій (свати, запоїни, змовини, пироги, коровай, шлюб, розплетення, оповиття і звязчини, обдарування молодих, повернення весільної дружини, покладини й оглядини, подарунки для роду пана молодого й обдарування молодих, розділення короваю, переодягання й гостини повесільні). Кожен із розділів містить коротку характеристику весільного етапу, натомість визначальне місце посідають тексти весільних пісень, що супроводжували певні обрядодії. Фольклорні тексти (усього 48 обрядових, одна – родинно-побутова) було для зручності пронумеровано, публікація засвідчила прагнення записувача до точного відтворення говіркових особливостей.

С. Двораковський детально описав коровайний обряд, що є найбільш функціонально навантаженим і максимально задіяним символом протягом усього весільного дійства. Дослідник наголосив на тому, що хліб випікали тільки в домі молодого за участі його найближчих родичів та батьків молоді [1, с. 125]. Ця традиція випікання спільного «короваю» (частіше в молодого) свідчить про одну з найдавніших форм звичаю виготовлення обрядового хліба. Прикрашали коровай дев'ятьма шишками, посеред буханця розміщували прикрасу у вигляді квітки, яку називали «трепетуха» [1, с. 125]. С. Двораковський навів локальний варіант випікання разом із короваем обрядового печива у вигляді ляльки – хлопця та дівчини. Так, у с. Сарни «коровайниці подають матері дівчини ляльку, що зображує хлопця, а вона відповідає: *“Не моє!”* Тоді підсовують їй ляльку, що нагадує дівчину (часто з величезним животом і різними придатками). Зрозуміло, що баби глузують з цієї незграбної фігурки, на що мати відповідає: *“Моя не така, моя ладнютка!”* На те баби: *“Ваша дивка не така, як треба, цицькі не там стоять, де треба, живе як у поросної свині, а зобач, свахо, які у нас молодець, теє, що треба, то є”*» [1, с. 125]. Водночас дослідник зазначив, що «у народу, особливо на східних теренах, панує велика свобода слова, очевидно, що на весіллях вона досягає своєї верхньої межі... Висування на перший план моментів сексуального характеру є одним з найбільш характерних її ознак» [1, с. 125].

Весілля завершувалося на п'ятий день, тоді ж відбувалися переодягання та повесільні гостини. Підсумовуючи, С. Двораковський акцентував, що «життя молодого подружжя складається на площині відносної рівності, хоча й чоловік вважається вищим за дружину» [1, с. 123]. Найчастіше вартим співчуття є життя зятя-приймака, адже, за словами поліщука – «хліб примацкі – хліб собацкі». Таке явище характерне для родинних стосунків поліських сіл [1, с. 123, 124], про що свідчить подана наприкінці нарису пісня «Ой вішенка черешенка ягодок не має, / А хто в приймах не буває, той гора не знає» [1, с. 123].

У примітках, поданих у кінці статті, упорядник зазначив, що «інформацію про весілля надавали мені переважно Христя Карпова та Оверко Наконечний, постійні

мешканці Немович». Коментарі стосуються переважно обрядодій та притаманної їм варіативності в сусідніх селах, локальних назв весільних атрибутів, окремих мало-розумілих діалектизмів тощо.

Висвітлюючи перебіг весільних звичаїв та обрядів, упорядник акцентував увагу на тому, що представлені ним давні весільні звичаї дуже скоротились, як і в інших регіонах Польщі. Він вбачав у народній звичаєвості духовну міцність та вказував на послаблення її релігійно-моральної підоснови.

З автобіографії С. Двораковського, яку подає А. Енгелькінг, довідуємося про його фольклорно-етнографічні зацікавлення, зокрема детальне вивчення родинного життя й обрядовості поліщуків у Луцинецькому повіті. Як зазначав дослідник, «в тому ж повіті, окрім великого етнографічного матеріалу, зібрав разом з Вацлавом Миколайчиком, музикантом, біля 680 мелодій до весільних, календарних та побутових пісень. Фонографічні валки з записаними мелодіями були передані в Національну бібліотеку, у музичний кабінет доценту Пуліковському. На дослідження кілька разів отримував субсидії Каси ім. М'яновського» [2, с. 146]. Як ми вже згадували, Центральний фонографічний архів Національної бібліотеки у Варшаві було знищено під час німецької окупації.

Лише незначну частину збирацького доробку С. Двораковського було віднайдено в архівній спадщині Ю. Обрембського, фрагменти якої зберігаються в Масачусетському університеті в м. Амхерст (США) [7, s. 24]. Це близько 80 сторінок польових записів фахівця про етнічну структуру східного Полісся та північної Волині. Вони містять дані про сусідські стереотипи, локальні етноніми, лексичні та фонетичні відмінності в говірках досліджуваних сіл, в одязі та зовнішньому вигляді носіїв тощо [8, s. 145], а також фотоілюстративний матеріал (близько 129 негативів), серед якого – документація весілля в Немовичах Сарненського повіту, народних танців у Глинному Столінського повіту, а також сцени, зняті під час господарських робіт, етнографічні деталі (будівництва, одягу) та групові, сімейні та фотопортрети [8, s. 146].

Серед праць, які С. Двораковському вдалося опублікувати за матеріалами по-

ліської експедиції до вересня 1939 року, варто назвати також *Rubież polesko-wołyńska* (1938) («Полісько-волинське пограниччя»), *Szlachta zagrodowa we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia. Relacje z terenu* (1939) («Дрібна шляхта у східних повітах Волині і Полісся») [7, s. 32]. У першій з них дослідник здійснив порівняльний аналіз кордонів між Поліссям та Волинню, ілюструючи свої висновки багатим картографічним матеріалом, доповнював його фаховою літературою з урахуванням географічних, демографічних, антропологічних, етнографічних, мовних, господарчих, етнічних та соціальних особливостей [8, s. 149–150]. Друга публікація була звітом і свідченням його zaangażованості в політичну діяльність [8, s. 151–152], адже в листопаді 1937 року у Варшаві військовою владою було організовано таємний комітет у справах дрібної шляхти. Його завданням було «вивчення проблем дрібної шляхти на східних теренах Польщі з метою зміцнення польського елемента на цих територіях» [8, s. 151–152]. С. Двораковський як член наукової секції цього комітету спрямовував свої зацікавлення передусім «на утвердження польського етносу та пробудження патріотичної свідомості серед населення східних земель» [3, с. 9].

Війна зруйнувала наукові плани вченого. У 1944 році він перебував у полоні та був вивезений до Німеччини, у 1945 році повернувся до Польщі. Протягом року (1945–1946) працював старшим асистентом на кафедрі етнології Варшавського університету, співпрацював із Польським народознавчим та Білостоцьким науковим товариством.

Як ми вже зазначали, під час війни було знищено всі польові записи та неопубліковані праці С. Двораковського. Інститут антропологічних і етнологічних наук ВНТ, де він працював, не відродився після 1945 року, тому до професійного заняття етнографією дослідник не повернувся. Займаючись збирацькою діяльністю протягом нетривалого часу, він залишався поза інституціональними структурами [8, s. 153].

Інтерес для сучасного науковця становить підготовлена С. Двораковським у 1939 році монографія *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią* («Громадська культура сільського насе-

лення Мазовії над Нарвою»), яка була видана лише 1964 року [6]. В основу праці покладено польові матеріали, зібрані ним у 1934–1937 роках на теренах колишнього Високомазовецького повіту та сусідніх (Білостоцького, Лапського, Більського, Семятицького) за допомогою методу безпосереднього опитування (понад 100 респондентів). У 1960-х роках для поповнення матеріалу новими записами з метою проведення порівняльного аналізу звичаєво-обрядової культури сільського населення східного Мазовша й Підляшшя, уточнення генези, побутування й поширення окремих фольклорно-етнографічних явищ, з'ясування міжетнічних взаємовпливів дослідження було розширено на сусідні терени, що охопили частину підляських сіл на правому березі р. Нарви та населених пунктів, розташованих між Нарвою та Нурцем [6, s. 10].

У центрі уваги дослідника – народна звичаєво-обрядова культура, яку він розглядав за календарем католицьких свят. З української обрядовості подано звичай водіння кози, багатого вечора в українських селах за Більськом, тексти щедривок («Васильова мати пушла гоготати»). Збирач зафіксував побутування в цих місцевостях традиції випікання обрядового печива та ритуали, пов'язані з ним, а також функціонування великоднього колядування, веснянок, окреслюючи часові рамки та способи виконання фольклорних текстів («Єсть у полі грудочок», «Доля ж моя, доля» та ін.). Серед календарних звичаїв вирізняються жнивні, яким приділено найбільше уваги.

При зіставленні народної обрядовості помежів'я дослідник використав праці збирачів XIX – початку XX ст., зокрема К. Вуйціцького, Л. Голембйовського, З. Глогера, М. Федоровського, О. Кольберга. Порівнюючи також власні записи із 1930-х та повоєнних років, С. Двораковський вказав на значну руйнацію обрядово-звичаєвих елементів народного календаря та втрату їх первісного змісту. Його польові матеріали засвідчили як спільні, так і відмінні риси в календарній обрядовості та фольклорних текстах українців, білорусів та поляків, що проживають на досліджуваній ним території. С. Двораковський неодноразово вживав термін мазовецько-підляський «етнографічний рубіж», що аргументовано підтверджує

інтеркультурне та етнічно неоднорідне середовище регіону.

Таким чином, фольклорно-етнографічні студії та монографічна праця польського вченого свідчать про те, що С. Двораковський був фаховим етнографом-польовиком, його інтереси охоплювали різні галузі гуманітарних наук. Він залишив не лише цінний фактичний матеріал з української весільної обрядовості та її пісенного репертуару, а й зробив вагомий внесок у дослідження фольклорної традиції Мазовша й Підляшшя. Остання його праця має вагому цінність для дослідження етнокультурних контактів та компаративних славістичних студій.

Джерела та література

1. Весільні обряди в Немовичах (Сарненський повіт). Запис Станіслава Двораковського (30-ті роки ХХ ст.) // Доленга-Ходаковський З., Чубинський П., Кравченко В., Двораковський С. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – С. 99–126.

2. *Енгелькінг Г.* Польскія даследаванні Палесся у міжваеннае дваццацігоддзе: Станіслау Дваракоускі (1907–1976) / Енгелькінг Г. // Комплекснае даследаванне фальклору і этнакультуры Палесся : матэрыялы

Другой міжнароднай навуковай фальклорна-этналінгвістычнай канферэнцыі. – Мінск : Выд. Цэнтр БДУ, 2005. – С. 142–154.

3. *Шевчук С.* Весільні традиції Рівненщини у записах діячів науки та культури ХІХ – поч. ХХ ст. / С. Шевчук // Доленга-Ходаковський З., Чубинський П., Кравченко В., Двораковський С. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – С. 3–10.

4. *Czajkowska J.* Stanisław Dworakowski – etnograf. – Łomża : Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe. – Wągw, 2003. – 107 s.

5. *Dworakowski St.* Obrzędy weselne w Niemowiczach (pow. sarneński) / St. Dworakowski // Rocznik Wołyński. – Rywno, 1939. – Т. VII. – S. 280–311.

6. *Dworakowski S.* Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwia. – Białystok : PWN, 1964. – 248 s.

7. *Engelking A.* Poleska ekspedycja etnosociologiczna Jyzefa Obrębskiego w latach 1934–1937. Organizacja. Metody badań. Problematyka. Uczestnicy // Etnografia Polska. – Т. XLV. – 2001. – Z. 1–2. – S. 23–45.

8. *Engelking A.* Stanisław Dworakowski jako badacz Polesia Regiony, granice, rubieże. – Warszawa, 2005. – S. 169–192.

9. *Engelking A.* Stanisław Dworakowski (1907–1976) // Etnografowie i ludoznawcy polscy : Sylwetki, szkice biograficzne. – Wrocław ; Kraków, 2007. – Т. II. – S. 65–69.

SUMMARY

Stanisław Dworakowski (1907–1976) is the Polish ethnographer, the representative of the Warsaw scientific centre, the researcher of the Mazovetsk-Pidliashsha border zone. He has started active collective and research activity in 1932. In 1934–1938 the scientist has participated in ethnosociological expeditions to Polissia under the leadership of Yu. Obrembskyi. S. Dworakowski has collected field material in Belarusian and Volyn Polissia, focusing attention on family customs and ceremonies. The most part of hand-written heritage of S. Dworakowski (ethnographic and photoillustrative material, song records) has been lost during the World War II.

The essay *Wedding Ceremonies in Nemovychi* published in the edition *Rocznik Wołyński* (1938) is the only evidence of Polissia and Volyn expeditions which has escaped destruction. Materials to the work are collected by the author in the Nemovychi village of the Sarny district, Rivne region. The researcher has proved the subject choice with the fact that the family ceremonies belong to one of the most interesting creations of folk culture. He has fixed the matter of the wedding drama in detail and illustrated it with song texts and photos.

The monograph *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią* has been prepared by S. Dworakowski in 1939 and published only in 1964. It is a work of a great interest for the modern scientist. The researcher pays attention to the folk calendar and ceremonial culture of the Poles, Ukrainians and Byelorussians.

Keywords: collective activity, wedding rites, folk calendar, song folklore.